

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Bir Yanlış Dur Demek II: Bâkî Divanı'ndaki Muhammese Dair

Saying Stop to a Wrong II: About the Muhammes in Bâkî's Divan

Hasan Kaplan*

Abstract: The poet Bâkî, known as the "sultân of poets" in classical Turkish literature, is primarily recognized for his Divan rather than his prose works. His Divan has been a source for content, language, and style studies about the poet. *Bâkî's Divan* has been published in both Arabic and Latin scripts, and a critical edition of the work has been produced. The first edition of *Bâkî's Divan* was printed in Istanbul in 1859-60. Later, Dvorak (1908, 1911) published the second edition of the *Divan* with a review in Leiden. Sadeddin Nüzhet Ergun (1935) published *Divan* based on 25 copies in Istanbul libraries and 3 copies in his personal library. This publication of Ergun used to be used for many years. Sabahattin Küçük, by publishing his doctoral thesis on Bâkî's Divan in 1994, provided the most authoritative publication on the subject for the scholarly community. Küçük constituted the text based on twelve copies. Today, the inadequacy of these publications has been revealed in different studies. In these studies, the existence of poems that do not belong to Bâkî in the publications and the situation of poems that belong to Bâkî but are not included in the publications stand out as problems that need to be solved. As the known/unknown copies of the poet's *Divan* are examined, it is seen that different types of errors emerge. One of these errors is the poem titled "muhammes" in the Ergun and Küçük editions, which is the subject of this study. In scientific studies based on both editions, the poem presented as "muhammes" is actually a tahmis (response) by the poet to his own gazelle. This article demonstrates that, based on the testimonies of Bâkî's Divan editions, various manuscript copies, and poetry collections, the poem is not a "muhammes" but rather the poet's response to his own gazelle.

Structured Abstract: The central axis of studies in the field of Classical Turkish literature consists of divan publications and content-based examinations prepared from these divans and analytical studies. *Divan* studies, if popular publications are excluded, are the efforts to transfer old-written texts to present day (transcription) and access the copy made by the author through edition criticism and to present an accurate text to the history of literature and readers/researchers. In this context, the *Divan* written by Bâkî, who is considered to be one of the greatest poets of classical literature, has been published more than once. The first edition of *Bâkî's Divan* is the edition of Muzika-i Hümâyûn Lithography Workbench (1859-1860). This edition with old letters is full of many inaccuracies and deficiencies by researchers (Çavuşoğlu, 1991, p. 540; Küçük, 1994, p. VII; İpekten, 2010, p. 37). The second edition of *Bâkî's Divan*, created by Rudolf Dvorak (1908, 1911), is the edition that is called *Bâkî's Dîwân Ghazalijjât*. This edition was prepared using the Leipzig, Leiden, Munich and Vienna copies. There is a review written by Dvorak at the beginning of the

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr., University of Hatay Mustafa Kemal, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

ORCID 0000-0003-1290-7219

h1982kaplan@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Kaplan, H. (2023). Bir yanlış dur demek II: Bâkî Divanı'ndaki muhammese dair. *Turkish Studies - Language, ÖI*, 517-526. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.73110>

Received/Geliş: 19 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul: 05 December/Aralık 2023

Published/Yayın: 23 December/Aralık 2023

Checked by plagiarism software

© Yazar(lar)/Author(s) | CC BY- NC 4.0

work. While there are no qasidas, terkeb-bents and terci-bents in this edition, the poet's Persian poems are present.

The third publication of *Bâkî's Divan* was produced by Ergun (1935). Ergun reported that he examined 25 manuscripts kept in Istanbul libraries, 3 manuscripts he had and one more manuscript that Talat Çankırı (Talat Onay) had. Ergun did not specify which copies these were and which copies the poems were included. Another striking feature of Ergun's edition is that the author did not follow the traditional divan order. Ergun explained the differences among copie that he considered partially important. He also handled the two publications that had been before him. However, Ergun's edition contains errors regarding the poems' arrangement and their belonging to Bâkî. The 11th poem in the qasidas section is a kîr'a-i kebire that Bâkî presented to Sultan Süleyman. The poem in question is not a qasida and is located between kîr'as in some copies. Küçük (1988), who made a study on the 37th poem recorded as Bâkî's tahmîs to a ghazal of Fuzûlî, states that the tahmîs does not belong to Bâkî but to another poet called Mânî. In his extensive and meticulous analysis, Kaplan (2018) revealed that poem number 395 in Ergun's edition belongs to Hasbî (d. after 1553), the 532nd poem belongs to Azerî İbrahim (d. 1585), the 72nd poem belongs to Nev'î (d. 1599), the 90th poem belongs to Revânî (d. 1523-24), and the 550th poem belongs to Hayâlî Bey (d. 1557). Ergun's edition had been used in the world of science for many years. When Sabahattin Küçük prepared his doctoral thesis on Bâkî Divan and published it in 1994, Ergun's edition fell into disfavour, and all references started to be made to Küçük's edition. Küçük's critical edition was based on 12 copies, and he used 8 copies for poems that were not included in the compared copies. Küçük's edition contains fewer poems than Ergun's edition. In this publication, poems not belonging to Bâkî entered the *Divan*. Kaplan (2016) concluded that the 5th ghazal in the printed divans of both Bâkî and Âşık Çelebi must belong to Âşık Çelebi. Aksoyak (2005) revealed that the 16th ghazal in Küçük's (1994) edition, which was included in a copy of the Bâkî's Divan dated 1636/37, actually belongs to Gelibolulu 'Âlî, based on the relationship between Gelibolulu 'Âlî and Bâkî. In Kaplan's (2023) examination of the 542nd gazelle in Küçük's edition, it is conveyed that a definitive conclusion regarding its attribution to Bâkî cannot be reached due to certain points. The numerical abundance of copies in the divan manuscripts and poetry collections, which initially seemed to support Bâkî's authorship, loses its reliability when evaluated in terms of language, expression, and the characteristic style of Bâkî.

The examinations of Kaplan (2018), Kesik (2012) and Köksal (2023) based on some copies of the *Bâkî's Divan* reveal that today's publications of the *Bâkî's Divan* contain errors about the deficiency of the number of poems, excesses and the belonging of the poems. These errors may originate from the musannif, the copyist, the compositor of the collection, a malicious person (competitors, other poets, enemies, envious people) and the researcher. The copyist and researcher's inclusion of every poem under that pseudonym in the work he prepared the copyist and the compositor knowingly or unknowingly included in other poets' poems in their copies are just some of the problems we encounter in publications. Most of the time, the researcher is at the centre of these errors, in other words, the person who prepared that divan. The researcher's lack of knowledge, inability to fully understand the poet's language and style, the inclusion of poems in their work without subjecting them to a critical examination in these aspects, not having access to all copies of the divan they prepared, and placing excessive trust in poetry collections can lead to errors. When carelessness and inelaboration are included in these deficiencies, errors become inevitable. This study dwelt on such an error. The poetry that both Ergun and Küçük got as muhammes in their works has been known/seen and evaluated as such in the scientific world until today. However, the poem is recorded as tahmîs in both the lithograph *Bâkî's Divan* and the Dvorak publication. Bâkî has (tahmîssed) composed the ghazal with the opening couplet "Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var / Ne sadr-ı gûşe-i mey-hâne gibi cây-ı hurrem var". This ghazal is the 63rd poem among the gazelles included in Küçük's (1994) edition, and it is found in 11 copies that Küçük relied on when establishing the critical text. The same poem is numbered 393 in Ergun's (1935) edition. Apparently, both researchers could not notice the poem. When making a critical publication (edition critical/critical publication) of a divan, seeing all the copies is essential for a correct publication. Since not all copies of *Bâkî's Divan* can be seen, the poet's version of his own poem was recorded as muhammes. The poem in question is given under the title "tahmîs" in four copies of *Bâkî's Divan*. In Nuru osmaniye Library's poetry collection numbered 4962, Bâkî's tahmîs for his ghazal is given under the title "tahmîs-i merhûm Bâkî Efendi". In the same poetry collection, the tahmîs of a poet with the pseudonym Rifâtî for this ghazal of Bâkî was written under the title "tahmîs-i merhûm Bâkî Efendi".

Copies of the divan and poetry collections reveal that Ergun's (1935) and Küçük's (1994) presentation of poetry as muhammes are not correct. Moreover, the ghazal, the source of the tahmîs in the publications of both researchers, is included as an independent poem of Bâkî. It is evident that both

researchers made a mistake, rather than the copyist or compositor, due to partly carelessness, more due to their inability to see all the copies. The simplest errors of this kind reveal how important it is for the researcher to see all the copies in critical publication and also reflect the importance of maintaining full attention throughout the study. As a result, Bâkî tahmised not only the poems of Necâtî Bey, Hâfız-ı Şîrâzî, Sultan Süleyman, Sultan Selim and Sultan Murad; also, he (tahmised) completed the ghazal, which started “Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var / Ne sadr-ı gûşe-i mey-hâne gibi cây-ı hurrem var” verse own poems to five verses.

Keywords: Classical Turkish Literature, Bâkî, *Bâkî's Divan*, critical publication, muhammes, tahmis.

Öz: Klasik Türk edebiyatının “sultânü’ş-şu’arâ” ünvanlı şairi Bâkî, mensur eserleri bir yana daha çok *Divan*’ı ile tanınmış; şair üzerine yapılan muhteva, dil ve üslup çalışmalarına da *Divan*’ı kaynaklık etmiştir. *Bâkî Divanı* hem Arap hem de Latin harfleriyle basılmış, eserin eleştirel neşri yapılmıştır. *Bâkî Divanı*’nın ilk baskısı İstanbul’da 1859-60’tadır. Daha sonra Dvorak (1908, 1911) bir incelemeyle birlikte Leiden’de *Divan*’ın ikinci baskısını yapmıştır. Sadeddin Nüzhet Ergun (1935), İstanbul kütüphanelerindeki 25 nüsha ve şahsi kütüphanesindeki 3 nüshayı esas alarak *Divan*’ı neşretmiştir. Ergun’un bu neşri uzun yıllar kullanılmıştır. Sabahattin Küçük, *Bâkî Divanı* üzerine hazırladığı doktora tezini 1994’te bastırarak ilim âlemine *Divan*’a dair şimdilik en muteber yayını sunmuştur. Küçük, on iki nüshayı esas alarak metni kurmuştur. Bugün bu neşirlerin yetersizliği farklı araştırmalarda ortaya koyulmuştur. Bu araştırmalarda neşirlerde Bâkî’ye ait olmayan şiirlerin varlığı, Bâkî’ye ait iken neşirlere girmeyen şiirlerin durumu çözümlenmesi gereken sorunlar olarak durmaktadır. Şairin *Divan*’ının bilinen/bilinmeyen nüshaları incelendiğinde farklı türden hataların ortaya çıktığı görülmektedir. Hatalardan birisini de bu çalışmanın konusunu oluşturan, Ergun ve Küçük neşirlerindeki “muhammes” başlıklı şiir oluşturmaktadır. Her iki neşri referans alarak yapılan bilimsel çalışmalarda da muhammes olarak sunulan şiir, aslında şairin kendi gazeline bir tahmisidir. Bu makalede *Bâkî Divanı* neşirlerinin, *Divan*’ın muhtelif nüshalarının ve şiir mecmualarının tanıklığı ile şiirin muhammes değil şairin kendi gazeline tahmisi olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Bâkî, *Bâkî Divanı*, eleştirel neşir, muhammes, tahmis.

Giriş

Klasik Türk şiirinin “sultânü’ş-şu’arâ”sı Bâkî, Latîfî’nin *Tezkiretü’ş-şu’arâ vü Tabsiratü’n-nuzamâ*’sında “Şehr-i İstanbul’dan nev-civan ve nev-heves” (Canım, 2000, s. 186) bir şair olarak takdim edildiğine göre şiir yazmaya 1546 yılından önce başlamış olmalıdır. Âşık Çelebi’nin ve Kınalızâde Hasan Çelebi’nin aktardıklarından hareketle Bâkî, ilk şiirlerini devrin üstat şairi Zâtî’ye (öl. 1546) götürmüş ve şairin beğenisi kazanmıştır. Bu bilgilerden hareketle 1526’da dünyaya gelen şairin 1540’lı yıllarda şiir yazdığı söylenebilir. Hatta şairin 1560’ta şiir sayısının sadece bir nazire mecmuasında 178 adet olması şiir sayısına yönelik yeni değerlendirmeleri zorunlu kılmaktadır.

Pervâne Beg Mecmuası içinde Bâkî’ye ait toplam 178 adet gazel tespit edilmiştir. Söz konusu gazellerin 150’si Küçük (1994) neşrinde mevcutken 28’i bu neşirde yer almamaktadır (Bahadır, 2013, s. 190). Bâkî’nin Sultan Süleyman’ın iltifat ve teveccühünü kazanmadan ve bir müderris olmadan önce (Silivri Pirî Paşa Medresesi müderrisliği, 1564) hatırı sayılır sayıda şiir söylediği anlaşılmaktadır. Son şiirlerini Sultan III. Mehmed’in saltanatı döneminde (1595-1603) söyleyen şairin 60 yıllık sanat birikiminde çok fazla şiir söyleyeceği aşîkârdır¹. Bâkî, *Divan*’ını

¹ Bâkî H. 1008/M. 1600’de vefat etmiştir. Şiir mecmuaları ve şairin *Divan*’ının bazı nüshalarındaki kayıtlara göre Bâkî, son şiir(ler)ini vefatından kısa bir süre önce söylemiştir. Irak-Bağdat El Yazmaları 6400 numarada kayıtlı *Bâkî Divanı* nüshasında (v6’da) şairin bir gazelinin başında şöyle bir açıklama vardır: “Bu iki gazel merhûm u mağfûrun-leh Bâkî Efendî’nün vefatından sonra pîş-i tahtasında bulunmuşdur.” İstanbul Üniversite Kütüphanesi 959’da kayıtlı bir şiir mecmuasında (v10’da) Bâkî’nin “kalmadı” redifli gazeli için “Merhûm Bâkî Efendî’nün vefatından sonra bu gazel cebinde çıkmışdur” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Fatih Köksal’ın şahsi kütüphanesinde bulunan Yz. 71-Mec. 10 numarasıyla kayıtlı mecmuanın 259a sayfasında, mecmua derleyicisi, Bâkî’nin bir gazelinin yanına kırmızı ve çok ince uçlu bir kalemle ve “gubârî” denilebilecek bir hatla şu notu düşmüştür (Köksal, 2013, s. 324): “Efsahu’ş-şu’arâ merhûm

birden fazla tertip etmiştir. Şairin *Divan*'ının yaşadığı dönemde tertip edilen ve istinsah kaydı bilinen otuza yakın nüshası vardır². Bâkî'nin bugün *Divan*'ının iki yüzün üzerinde nüshası olduğu bilinmektedir. *Divan*'ının bu kadar çok nüshası olan şairin şiirlerinin tespitine dair yapılan çalışmalar da fazladır. *Bâkî Divanı*'nın ilk baskısı H. 1276/M. 1859-60'ta yapılmıştır. Daha sonra Rudolf Dvorak şairin *Divan*'ının Leiden, Leipzig, Münih ve Viyana nüshalarını karşılaştırarak Arap harfleriyle 1908/1911'de yayımlamıştır. Her iki baskı araştırmacılar tarafından yazım yanlışlarıyla (Küçük, 1994, s. VII; Macit, 2021, s. 28) dolu olarak nitelenmiş ve baskıların eksik olduğu belirtilmiştir. *Bâkî Divanı* üzerine ilk eleştirel baskı Sadeddin Nüzhet Ergun'a aittir. İstanbul kütüphanelerinde yer alan nüshalarla şahsi kütüphanesinde bulunan nüshaları dikkate alan Ergun (1935) uzun yıllar ilim âleminin itibar ettiği bir *Divan* neşretmiştir. Bu neşre yönelik tenkitler, *Bâkî Divanı* üzerine 1982'de bir doktora tezi hazırlayan ve bunu 1994'te TDK yayınlarından neşreden Sabahattin Küçük'ten gelmiştir (1994, s. VII-VIII):

Rahmetli Ergun, bu baskıyı, matbu divânların yanı sıra, Millet Kütüphanesinde bulunan 25 yazma ile kendisindeki 4 nüshayı karşılaştırmak suretiyle meydana getirdiğini başlangıç bölümünde söylemektedir. Diğer baskılara göre mükemmel sayılabilecek bu baskıda da birçok yanlışla rastlamaktayız. Bunlar, genellikle, okuma yanlışları biçiminde karşımıza çıkıyor. Üstelik nüsha farklarının da tam olarak verilmediğini görmekteyiz. Eserde divan tertibinin de bulunmadığını söylemeliyiz.

Küçük'ün bu eleştirilerine karşılık Ergun nüshası üzerine olumlu görüş beyan eden araştırmacılar da vardır. Furkan Öztürk, Ergun'un neşrini titizce hazırlanmış bir çalışma olarak görmüş ve divan tertibine uyularak düzenlendiğini vurgulamıştır (2022, s. 402):

Ayrıca bu neşirde istenilen ölçüde olmasa bile yazar tarafından yeğlenen veya önemli görülen nüsha farklarının verildiği de gözlemlenir. Öte yandan yazar kendi zamanına kadar yapılan iki neşri yani Arap harfleriyle basılan İstanbul litografya baskısını (1859) ve yalnızca gazelleri içeren Dvorak baskısını (1910) görmüş ve bu neşirleri kendi çalışması çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu yönleriyle Ergun'un tespit ettiği bu başarılı neşir, alfabe, dil ve kültürde eş zamanlı olarak güçlü değişimlere giden bir Türkiye için ufuk açıcı ve sıra dışı bir nitelik taşımakta, her ne denli kadirşinaslık gösterilmeyip bir kenara itilse de kanaatimce Osmanlı eleştirel metin neşir çalışmalarında önemli bir aşamayı imlemektedir.

Öztürk'ün Ergun'un neşrine yönelik bir nevi "iade-i itibar" kabilinden değerlendirmeleri doğru olsa da neşirdeki tüm şiirlerin Bâkî'ye aidiyeti noktasında Ergun'un hatalı aktarımlar yaptığı görülmektedir. Kaplan (2018), *Bâkî Divanı*'nın bir nüshasından hareketle yaptığı titiz bir çalışmada Ergun'da yer alıp Küçük neşrinde yer almayan 31 gazelden bazılarının Âzerî İbrahim Çelebi, Hasbî, Hayâlî, Nev'î ve Revânî'ye ait olduklarını ortaya koymuştur. Küçük (1988) de bir çalışmada Ergun neşrinde yer alan bir tahminin Bâkî'nin değil Mânî'nin olduğunu belirtmiştir.

Bâkî Divanı'nın eleştirel neşri için iki yüz civarında nüshayı tespit eden Öztürk'ün (2022) tespitlerindeki haklılık bir yana *Divan*'ın bugün ilim âleminde en akademik neşri olarak Küçük'ün (1994) çalışması durmaktadır. Ancak bazı çalışmalarda, bu neşrin metin aktarımında -bazı tercihler ve okumalar göz ardı edildiğinde- sağlam olsa da şiir sayısı ve neşirdeki tüm şiirlerin Bâkî'ye aidiyeti hususunda önemli eksiklikler taşıdığı vurgulanmıştır. Küçük neşrine yönelik en ciddi

Bâkî Efendi âhir ömründe bu gazeli dimiş ve Nev'î Efendi merhûma -ki şeh-zâdelerin hâcesi imiş- yazup göndermiş. Bundan sonra gazel söylemediği mervîdir. Âhir kelâmı olduğunu dahi dirlir. Hattâ bu gazel merhumun divânında da yoktur." Oğuz Ergeç'in koleksiyonunda bulunan bir şiir mecmuasında da Bâkî'nin son şiirine dair bir kayıt yer almaktadır (Düzenli, 2015, s. 511): "Bâkî Efendinin ba'de'l-mevt ceybinde ihrâc olunan gazelidir." Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde 387 numaralı şiir mecmuasında Bâkî'ye ait bir gazelin başında "Bâkî'nün vefâtında söylediğidir" şeklinde bir not düşülmüştür (Evecen, 2011, s. 84). Bu kayıtlar Bâkî'nin kesintisiz bir şekilde yaklaşık 60 yıl şiir söylediğini ve bazı şiirlerinin *Divan*'ına girmediğini göstermektedir.

² Taşkın, Bâkî Projesi kapsamında *Bâkî Divanı* ailesinin çekirdek şiir kadrosunu belirleyebilmek amacıyla esas aldıkları 200'ü aşkın nüshanın 33'ünün Bâkî hayatta iken istinsah edildiğini aktarmaktadır (2020, s. 334). Araştırmacı bu nüshaların hangileri olduğuna dair bir açıklamada bulunmamıştır.

değerlendirmeyi Walter G. Andrews (2015) yapmıştır. Andrews, Küçük neşrinde yöntemsel eksiklikler olduğunu, eleştirel neşir için seçilen nüshaların birbiriyle ve diğer nüshalarla olan münasebetinin verilmediğini, yalnızca nüsha tavsifleriyle yetinildiğini söylemiştir. Andrews tespitlerinde haklıdır. Zira Bâkî'nin çekirdek gazel grubu tespit edilmediği gibi, nüshaların ittifaken mutabık kalmadıkları şiirlerin Bâkî'ye aidiyeti hususunda bir yöntem de Andrews'ün vurguladığı gibi geliştirilmemiştir. Şairin üslubunu yansıtmayan şiirleri ayıklamada da sistematik bir yöntemin varlığı hissedilmemektedir. Bugün farklı araştırmacıların *Bâkî Divanı* nüshaları üzerine yaptıkları çalışmalar, bu eleştirilerin haklılığını ortaya koymaktadır. Aksoyak (2005) ve Kaplan'ın (2016) çalışmaları bu neşirdeki iki gazelin Bâkî'ye değil, başka şairlere ait olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Kaplan'ın (2023) başka bir çalışmasında *Divan* nüshalarında ve neşirlerinde Bâkî'ye ait görülen/gösterilen bir şiirin Bâkî'ye aidiyetine ihtiyatla yaklaşılmıştır. Kaplan (2018), Kesik (2012) ve Köksal'ın (2023) *Divan*'ın bazı nüshalarından hareketle yaptıkları incelemeler *Bâkî Divanı*'nın bugünkü neşirlerinin şiir sayıları hususunda eksiklik, fazlalık ve şiirlerin aidiyeti noktasında hatalar barındırdığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada da *Bâkî Divanı*'nın iki neşrinde karşılaşılan bir hata üzerinde durulacaktır. Ergun (1935) ve Küçük (1994) neşirlerinde Bâkî'nin bir şiiri muhammes olarak aktarılmıştır. Söz konusu şiir şudur:

Ne hengâm-ı safâ-yı 'işret-i mül gibi bir dem var
 Ne sâz-ı mutrib-âsâ cân-fezâ-yı mürde-i gam var
 Ne mânend-i hayâl-i yâr bezm-i dilde mahrem var
 Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var
 Ne sadr-ı gûşe-i mey-hâne gibi cây-ı hurrem var

Leb-i mey-gûn-ı sâkî yâdına cûş eyleyüp ey dil
 Ciğer hûn-âbesin demdür olursam nûş idüp kanzil
 Gerekmez 'akla yâr olmak hârâbat ehli ve' l-hâsıl
 Beni 'ayb eylemen dâ'im olursam mest-i lâ-ya'kil
 Ki bî-hûş olmasam âsûde kılmaz bende bir gam var

Beni ol kaşı yâ ger atmasa yâbâna tîr-âsâ
 Kesilmez düm yanından bir nazar hançer gibi kat'â
 Dem-i fûrkat değüldür kavî-i muhtâr-ı ulû'l-ârâ
 Gam-ı hicrânda hâlet var dimişler ehl-i derd ammâ
 Mülâyim dil-ber-i şûhun dem-i vaslında 'âlem var

Görem diyü seni a'yân-ı erbâb-ı nazar her gün
 Kapundan halka-i der gibi gitmez çeşm-i ter her gün
 Tolanur peyk-i âhum kûyunı şâm u seher her gün
 Ruhun bâğın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün
 Yüzünü göremez yıllarca ammâ bunda âdem var

Sıyup seng-i havâdis yine câm-ı bezm-i 'uşşâkî
 Elin çekse kadeh sunmakdan erbâb-ı dile sâkî
 Perişân olsa cümle defter-i eş'ârun evrâkî
 Safâ-yı safvet-i tab'un yiter eğlence ey Bâkî
 Bi-hamdi'llâh ne gam yirsin elünde sâgar-ı Cem var

Her iki neşirde şiirin muhammes olarak aktarılması sonradan yapılan birçok çalışmayı da etkilemiş, gerçekte şairin kendi şiirine yönelik tahmisi, müstakil bir muhammes olarak

değerlendirilmiştir³. Bu çalışmada hem söz konusu aktarımın sebepleri üzerinde durulacak hem de tanıkların eşliğinde şiirin Bâkî'nin kendine tahmisi (tahmîs-i hod) olduğu ortaya koyulacaktır.

Yayımlanmış/Basılmış Bâkî Divanlarının Tanıklığı

Tahmis, bir şiir alıp her beytin üzerine üçer mısra eklemek suretiyle yapılır. Böylece her bentte mısra sayısı beşe çıkar ve şiir hem birim sayısı hem de kafiye düzeni bakımından muhammese benzer. Tahmisle ortaya çıkan şiir aslında bir muhammestir (Kurnaz & Çeltik, 2010, s. 200). Ancak yapılış ve yazılış şekilleriyle tahmis ve muhammes birbirinden ayrıdır. Hem Küçük (1994, s. 100) hem de Ergun (1935, s. 102) neşirlerinde bu şiiri “muhammes” başlığı altında vermiştir. Ancak neşirler dikkatle incelendiğinde şiirin Bâkî'nin kendi gazeline tahmisi olduğu anlaşılmaktadır. Bâkî, “Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var / Ne sadr-ı gûşe-i mey-hâne gibi cây-ı hurrem var” matlalı gazelini tahmis etmiştir.

Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var
Ne sadr-ı gûşe-i mey-hâne gibi cây-ı hurrem var

Beni ‘ayb eylemen dâ'im olursam mest-i lâ-ya'kil
Ki bî-hûş olmasam âsûde kılmaz bende bir gam var

Gam-ı hicrânda hâlet var dimişler ehl-i derd ammâ
Mülâyim dil-ber-i şûhun dem-i vaslında ‘âlem var

Ruhun bâğın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün
Yüzünü göremez yıllarca ammâ bunda âdem var

Safâ-yı hâlet-i tab'un yiter eğlence ey Bâkî
Bi-hamdi'llâh ne gam yirsin elünde sâgar-ı Cem var

Bu şiir, Küçük (1994) neşrinde gazeller arasında yer almaktadır ve Küçük'ün eleştirel metni kurarken esas aldığı 11 nüshada bulunmaktadır. Aynı gazel Ergun'un (1935) neşrinde de 393 numaralı şiirdir. Her iki neşirde muhammes olarak isimlendirilen şiirde son bentte “Bâkî” mahlası bir defa geçmektedir. Küçük ve Ergun, esas aldıkları nüshalardaki kayıtlardan ve mahlasın şiirde bir defa yer almasından dolayı şiiri muhammes başlığı altında vermiş olmalıdırlar. Ancak bu durum *Bâkî Divanı*'nın tüm neşirlerinde söz konusu değildir. *Divan*'ın H. 1276/M. 1859-60'ta yapılan Arap harfli matbaa baskısında ve Dvorak'ın (1911) neşrinde şiir “tahmîs-i gazel-i Bâkî Efendi” başlığıyla verilmiştir.

Bâkî Divanı'nın Farklı Nüshalarının Tanıklığı

Bir divanın eleştirel neşri (edisyon kritik/tenkitli neşir) yapılırken tüm nüshaları görmek doğru bir neşir için elzemdir. Tüm nüshalara ulaşılmadığında metin kurulumunda ortaya çıkan yanlış okumalar, eksik mısra/beyitler bir yana, o şairin tüm şiirlerini havi çalışmalar ortaya çıkmamakta, daha ilerisi nüshalar dikkatle değerlendirilmediğinde şaire ait olmadığı hâlde müstensih yahut mecmua mürettibi marifetiyle başka şairlere ait şiirler divan nüshalarına girebilmektedir. Şiirlerin isimlendirilmesinden yazılma sebebine kadar herhangi bir nüshada yer alan not ve açıklamalar araştırmacıya özel bilgiler sunabilmektedir. *Bâkî Divanı*'nın tüm nüshaları görülemediği için şairin kendi şiirine tahmisi, muhammes olarak kayda geçmiştir. Küçük'ün (1994) neşrinde muhammes olarak bulunduğu şiir, yalnızca bir nüshada yer almaktadır. Muhtemelen bu nüshanın tanıklığı ile şiir muhammes olarak nitelenmiştir. Söz konusu şiir, incelediğimiz 200'ü

³ Klasik Türk edebiyatında kendi şiirlerini tahmis eden şairler ve onların şiirleri üzerine 970 divan tarayarak bir inceleme yapan Akif Yakışır'ın (2023) söz konusu çalışmasında 18 şairin kendi şiirini tahmis ettiği görülmektedir. On altıncı yüzyılda kendi şiirini tahmis eden Revânî, Hayâlî Bey, Nev'î, Kabûlî İbrahim ve Gelibolulu 'Âlî arasında *Bâkî Divanı* neşirlerindeki kayıttan dolayı Bâkî dâhil olamamıştır.

aşkın *Bâkî Divanı* nüshasının dördünde ise “tahmîs” başlığıyla takdim edilmiştir. Şiir, Bayezid Umumi Kütüphanesi 5642 numaralı *Bâkî Divanı* nüshasında (v24) “tahmîs”, Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları MS Turk. d. 50 numaralı nüshada (v103) “tahmîs-i gazel-i Bâkî”, Princeton Üniversitesi Türkçe Yazmaları 165'te (v35) “tahmîs-i Bâkî li-gazel-i hod”, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3852/3'te (v95) “tahmîs-i gazel-i bî-bedel-i hîş” başlığıyla verilmiştir. Bu başlıklar açık bir şekilde şiirin tahmis olduğuna işaret etmektedir.

Mecmuaların Tanıklığı

Nuruosmaniye Kütüphanesi 4962 numaralı şiir mecmuasında (v166) Bâkî'nin kendi gazeline tahmisi “tahmîs-i merhûm Bâkî Efendi” başlığıyla verilmiştir. Aynı şiir mecmuasında Bâkî'nin bu gazeline Rif'atî mahlaslı bir şairin tahmisi de “tahmîs-i merhûm Bâkî Efendi” başlığıyla takdim edilmiştir⁴. Söz konusu tahmis şudur:

Ne dilde ârzû-yı 'ayş u nûş [u] sohbet-i Cem var
Ne yanında şafâ-yı duhter-i rez gibi mahrem var
Getür sâkî şarâb-ı dil-güşâyı bende bir gam var
Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var
Ne sadr-ı gûşe-i mey-hâne gibi cây-ı hurrem var

Cihânda görmedüm hergiz firâk-ı yârdan müşkil
Bunun-çün sabr u ârâm eylemez sînem içinde dil
Metâ'-ı kiştâr-ı 'ömri berbâd itdi ve'l-hâsıl
Beni 'ayb eylemen dâ'im olursam mest-i lâ-ya'kil
Ki bî-hûş olmuşam âsûde kılmaz bende bir gam var

Eğer ol kîne-cû dilber iderse nâz u istignâ
Anun şemşîr-i hecrinden yüzüm döndürmezem kat'â
Vefâlar itmeyüp itse cefâ incinmezem zirâ
Gam-ı hicrânda hâlet var dimişler ehl-i dil âmmâ
Mülâyim dilber-i şühun dem-i vaslında 'âlem var

Harîm-i kûyuna cânâ gelüp eyler güzer her gün
Sana tâlib olup kuhsâr ile deşti gezer her gün
Hemân kelb-i 'akûr-âsâ kimi görse ürür her gün
Ruhun bağın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün
Yüzünü göremez yıllarla âmmâ bunda âdem var

Sadâ-yı nazm-ı dil-sûzun ser-â-pâ tutdı âfâkı
Edâ-yı şi'rinün oldı cihânun halkı müştâkı
Eğer yâd eylemezse Rif'atî gibi seni sâkî
Safâ-yı safvet-i tab'un yeter eğlence ey Bâkî
Bi-hamdi'llâh ne gam yirsin elünde sâgar-ı Cem var (Koç, 2012, s. 39-40; Karakaş, 2018, s. 323-324)

Mecmuadaki kayıtlardan ilki Bâkî'nin söz konusu gazeline kendi tahmisini, ikincisi Bâkî'nin gazeline başka bir şairin tahmisini göstermektedir.

İzmir Millî Kütüphanede 2009/1 numarada kayıtlı şiir mecmuasında (Buhur, 2021, s. 69-70), Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesinde 320 numaralı şiir mecmuasında (Bağcıvan,

⁴ Rif'atî'nin bu tahmisi Sivas Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesindeki 375 numaralı şiir mecmuasında da (68b'de) yer almaktadır.

2020, s. 650-651) ve Ankara Millî Kütüphane 26 Hk 1060/1 numarada kayıtlı şiir mecmuasında (Direkli, 2021, s. 133-134) Bâkî'nin kendi şiirine tahmisi yer almaktadır. İlk iki mecmuanın mürettibi şiiri “gazel-i tahmîs-i Bâkî”, üçüncüsü “tahmîs-i Bâkî” başlığıyla takdim etmiştir⁵. İlk mecmuada söz konusu tahmisten hemen sonra mürettip, Bâkî'nin Sultan Murad'ın şiirine tahmisini vermiştir. İkinci mecmuada ise önce Bâkî'ye ait bir gazel, sonra şairin kendi şiirine tahmisi ve bu şiirden sonra Vahdetî'nin şairin başka bir gazeline tahmisi verilmiştir. Bu üç mecmuanın tanıklığı edebiyatın aktüelinde ve mürettepler arasında şiirin muhammes olarak değil tahmis olarak bilindiğini göstermektedir.

Sonuç

Divan neşirlerinde musanniften, müstensihden, mecmuanın mürettibinden, kötü niyetli kimse(ler)den (rakipler, diğer şairler, düşmanlar, haset ehli) ve araştırmacıdan kaynaklı hatalara rastlanmaktadır. Araştırmacının o mahlastaki her şiiri hazırladığı çalışmaya dâhil etmesi, müstensih ve(ya) mürettibin bilerek veya bilmeyerek başka şairlere ait şiiri nüshalarına dâhil etmeleri bugün neşirlerde karşımıza çıkan problemlerden sadece birkaçıdır. Bu hataların merkezinde bazen de araştırmacı başka bir deyişle o divanı hazırlayan kişi yer almaktadır. Araştırmacının bilgi eksikliği, şairin dil ve üslubuna vâkıf ol(a)maması, bu sebeple şiirleri bu yönden bir tenkitten geçirmeden çalışmasına dâhil etmesi, hazırladığı divanın tüm nüshalarını gör(e)memesi ve şiir mecmualarına gereğinden fazla itimat etmesi doğru, eksiksiz ve müellif nüshasına yakın bir nüshanın ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Bu eksikliklere dikkatsizlik, özensizlik ve gözden kaçırmalar da dâhil edilince hatalar kaçınılmaz bir hâl almaktadır.

Bâkî Divanı nüshalarında müstensih veya müretteplerin başka bir isme ait şiirleri bilerek veya bilmeyerek Bâkî adına kaydetmeleri hatalı kayıtların asıl sebebi olsa da *Divan*'ı neşredenlerden kaynaklı hataların da olduğu görülmektedir. Divan nüshaları ve şiir mecmuaları Ergun (1935) ve Küçük'ün (1994) şiiri muhammes olarak takdimlerinin hatalı olduğunu ortaya koymaktadır. Teorikte neşirlerde bu başlığın şiir için kullanılmasının bilimsel bir yanlışlığı yoktur. Zira tahmis sonucu ortaya çıkan şiir bir muhammestir ve bazen tahmisler şiir mecmualarında “muhammes” başlığıyla da sunulmuştur. Ancak yapılaş ve yazılış şekilleriyle tahmis ve muhammes birbirinden ayrıdır. Kaldı ki her iki neşirde Bâkî'nin tahmislerinin sunumuyla muhammes olarak isimlendirilen şiirin gösterilme şekli birbirinden farklıdır. Her iki neşirde muhammes başlığının kullanılması, şiirin tahmis olarak değerlendirilmesine engel teşkil etmiş ve Bâkî'nin tahmislerinden söz edilirken ilgili şiirin zikredilmemesine sebep olmuştur. Burada Bâkî mahlasının tahmiste bir defa yer almasının şiirinin muhammes olarak değerlendirilmesinde etken olduğu düşünülebilir. Lakin şairlerin kendi şiirlerine yönelik tahmisleri incelendiğinde (Revânî, Hayâlî Bey, Nev'î, Gelibolulu Âlî, Ni'metî, Rezmî, Nâmî...) mahlaslarını zemin şiirde kullandıkları için son bentte ekledikleri mısralarda mahlaslarına tekrar yer vermedikleri görülmektedir.

Her iki araştırmacının neşirlerinde tahmise kaynaklık eden gazel, Bâkî'nin müstakil bir şiiri olarak *Divan*'ında yer almaktadır. İki araştırmacının esas aldıkları nüshalardaki kayıtlardan ve nüshaların tümünü görememekten dolayı şiirin tahmis olduğunu gözden kaçırdıkları anlaşılmaktadır. Bu türden hatalar araştırmacının tenkitli neşirde bütün nüshaları görmesinin önemini ortaya koymakta, çalışma boyunca dikkatini muhafaza etmesinin önemiyetini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Bâkî yalnızca Necâtî Bey, Hâfız-ı Şîrâzî, Sultan Süleyman, Sultan Selim ve Sultan Murad'ın şiirlerini değil; “Ne câm-ı bâde-i gül-gûna benzer yâr-i hem-dem var / Ne sadr-ı gûşe-i mey-hâne gibi câ-yı hurrem var” matlalı kendi gazelini de tahmis etmiştir.

⁵ Küçük'ün neşirini esas alan ve mecmua üzerine incelemede bulunan araştırmacı, mürettibin kaydını önemsememiş, “Nüshada başlıkta ‘Tahmîs-i Bâkî’ yazıyorsa da bu bir muhammestir.” şeklinde bir dipnot düşerek yanlış devam ettirmiştir.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. H. (2005). Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Bâkî'nin münasebetleri (Kühû'l-ahbâr ve divanlarına göre). *Osmanlı Araştırmaları Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan -1*, 25, 69-82.
- Andrews, W. G. (2015). Osmanlı metin çalışmaları: geçmişe meydan okuma, geleceği tasarlama. (çev. Veysel Öztürk), *Eski metinlere yeni bağlamlar: Osmanlı edebiyatı çalışmalarında yeni yönelimler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları X*, haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, Kriter Yayınları, 36-58.
- Bağcivan, M. (2020). *Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'ndeki 320 numaralı şiir mecmuası (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadır, S. C. (2013). Bâkî'nin Pervane Bey Mecmuası'nda yer alan yayımlanmamış gazelleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 187-213. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4322>
- Buhur, E. (2021). *İzmir Milli Kütüphane'de 2009/1 numarada kayıtlı şiir mecmuasının mecmuaların sistematik tasnifi projesi'ne (mestap) göre tasnifi (61^b-121^a v.)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Canım, R. (2000). *Latîf Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. AKM Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1991). Bâkî. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, TDV Yayınları, 537-540.
- Direkli, F. (2021). *Milli Kütüphane 26 Hk 1060/1 numarada kayıtlı şiir mecmuasının metni ve mecmuaların sistematik tasnifi projesi'ne (mestap) göre tasnifi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Divân-ı Bâkî. 6400: Bağdat/ Irak-El Yazmaları Millî Merkezi.
- Düzenli, A. (2015). *Oğuz Ergeç koleksiyonu mecmû'ası (inceleme-1a-80a transkripsiyonlu metin-tıpkıbasım)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dvorak, R. (1911). *Bâkî's Dîwân Ghazalijjât*. E. J. Brill.
- Ergun, S. N. (1935). *Bakî Divanı*. Sühulet Kitap Yurdu.
- Evecen, D. (2011). *17. yüzyıldan üç mecmua-i eş'âr* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpekten, H. (2010). *Bâkî hayatı-sanatı-eserleri*. Akçağ Yayınları.
- Kaplan, H. (2016). İki şair bir şiir -I-. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 1031-1062.
- Kaplan, H. (2018). Bâkî'nin basılı divanlarında yer almayan şiirleri ve divanının bir nüshası üzerine bazı notlar. *International Journal of Language Academy*, 6(2), 223-253. 10.18033/ijla.3910
- Kaplan, H. (2023). Kalmadı redifli bir şiir ve üç şair: Askerî, Bâkî, Ruhsatî. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle M. A. Yekta Saraç Armağanı*, Cilt 2, ed. Mücahit Kaçar vd., DBY Yayınları, 203-250.

- Karakaş, M. (2018). *Sivas Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesindeki 375 numaralı şiir mecmuası (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kesik, B. (2012). Bir yazmadan hareketle Bâkî'nin yayımlanmamış şiirleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 1489-1500. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3050>
- Koç, M. (2012). *Nuruosmaniye Kütüphanesi 4962 numaralı mecmua (164a-247a, transkripsiyonlu metin-inceleme)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köksal, M. F. (2013). Bâkî'nin bilinmeyen veda gazeli ve dîvânında bulunmayan bazı şiirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10, 319-330.
- Köksal, M. F. (2023). Bâkî Dîvânı'nın yeni bir nüshası ve Bâkî'nin dîvân neşirlerinde bulunmayan şiirleri. *Bilig*, 104, 27-53. <https://doi.org/10.12995/bilig.10402>
- Kurnaz, C. & Çeltik, H. (2010). *Divan şiiri şekil bilgisi*. H Yayınları.
- Küçük, S. (1988). Fuzûlî'nin Bâkî üzerindeki tesiri ve divânında yer almayan bir şiiri hakkında. *Millî Kültür*, 60, 5-8.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*. TDK Yayınları.
- Macit, M. (2021). *Söz mülkünün sultanı Baki*. Muhit Kitap.
- Mecmu'a-i Eş'âr. TY 959: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.
- Öztürk, F. (2022). Bâkî Divânı'nın eleştirel neşirleri ve yeni bir neşrin gerekliliği üzerine. *Bu Devr İçinde Benem Pâdişâh-ı Mülk-i Suhan: Bâkî Kitabı*. Ed. Hasan Kaplan, DBY Yayınları, 399-420.
- Taşkın, G. (2020). Bâkî divânının iki nüshası ve Osmanlı metin çalışmalarının problemleri üzerine bazı düşünceler. *Journal of Turkish Studies Prof. Dr. Zehra Toska Armağanı*, Department of Near Eastern Languages and Civilizations: Harvard University, 325-342.
- Yakışır, A. (2023). Klasik Türk edebiyatında "tahmis-i hod": kendi şiirini tahmis eden şâirler ve şiirleri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, 18, 191-233.